

ภาคกลาง

“ประเพณีทำขวัญโพสพหรือทำขวัญข้าว”

ประเพณีทำขวัญโพสพหรือทำขวัญข้าว นิยมทำขวัญข้าวในช่วงข้าวเริ่มตั้งท้อง โดยเลือกทำพิธีในวันศุกร์ บริเวณที่นา ตรงที่เคยปักธงเมื่อวันแรกนา เตรียมเครื่องสังเวย ประกอบด้วย ส้ม กล้วยน้ำว่าอย่างละ ๑ ผล ตัดเป็นชิ้นๆ อ้อยควั่น ๑ กระทง ใส่รวมกันในชะลอมเดียวกันแล้วผูกห้อยไว้ที่คันทรง นำพานใส่แป้งหอม น้ำหอม และหวี นำมาประกอบพิธี โดยนำแป้งหอมและน้ำหอมมาประพรมใบข้าวต้นข้าวและนำหวีมาหวีใบข้าว เพื่อเป็นการแต่งตัวแม่โพสพ เสร็จแล้วกล่าวรับขวัญแม่โพสพเป็นอันเสร็จพิธี

“ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว”

ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว เป็นการที่เจ้าของนาจะบอกเพื่อนบ้านให้รู้ว่าจะเกี่ยวข้าวเมื่อใด และเมื่อถึงวันที่กำหนด เจ้าของนาก็จะต้องปักธงที่นาของตนเพื่อให้เพื่อนบ้านหรือแขกที่รู้จะได้มาช่วยเกี่ยวได้ถูกต้อง ทั้งนี้เจ้าของนาจะต้องจัดเตรียมอาหารคาวหวาน สุรา บุหรี่ น้ำดื่ม ไว้รับรอง และในขณะที่เกี่ยวข้าว ก็จะมีการละเล่นร้องเพลงเกี่ยวข้องระหว่างหนุ่มสาวเป็นที่สนุกสนานและเพลิดเพลิน เพื่อคลายความเหน็ดเหนื่อยระหว่างการเก็บเกี่ยวได้

“ประเพณีพิธีปิดข่วง”

พิธีปิดข่วง เป็นการขอให้แม่โพสพบันดาลให้ข้าวมีมากมาย กินไม่รู้จุกหมด พิธีนี้จะทำเมื่อนวดข้าวเสร็จเรียบร้อย และนำข้าวเก็บเข้าข่วงแล้ว โดยจะเหลือข้าวไว้ที่ลานนวดข้าว ๑ ชั้นเพื่อทำพิธี ในการทำพิธีจะทำในวันศุกร์ มีเครื่องสังเวยเป็นขนมต้ม ข้าวปากหม้อ และไข่ โดยจะเลือกชายหรือหญิงที่เกิดปีมะโรงตามความเชื่อโบราณที่ว่า ปีมะโรงเป็นนักษัตรที่ไม่ทำอันตรายแก่พืชธัญญาหารเป็นผู้ทำพิธีที่ลานนวดข้าว โดยเอาทัพพีตักข้าวเปลือกที่เหลือในลานข้าวใส่ในขัน ตักไปปลางพุดไปว่า “ขอให้แม่โพสพช่วยบันดาลให้มีข้าวมากมาย ตักดวงเท่าไรไม่หมด” เมื่อได้ข้าวเต็มขันแล้ว นำขันข้าวไปเทใส่ลงในข่วงที่เก็บข้าวเป็นข้าวเชื้อของแม่โพสพ เมื่อเช่นสังเวยเสร็จก็เป็นอันเสร็จพิธีปิดข่วง

“ประเพณีเปิดข่วง”

ประเพณีเปิดข่วง เป็นการบูชาแม่โพสพก่อนการเปิดข่วงข้าว เนื่องจากชาวนาถือเคล็ดว่าข้าวขึ้นข่วงแล้วจะเปิดข่วงเอาข้าวออกมาบ่อยๆ ไม่ได้ จะเปิดข่วงก็ต่อเมื่อขายข้าว หรือจำเป็นต้องใช้ข้าวจำนวนมากๆ เท่านั้นและเมื่อเปิดข่วงต้องจุดธูปเทียนบูชาแม่โพสพก่อน ดังนั้นก่อนเอาข้าวใส่ข่วงจะต้องแบ่งข้าวเอาไว้ให้เพียงพอดต่อการบริโภค

ภาคใต้

“ประเพณีแรกปักดำ”

ประเพณีแรกปักดำ เป็นการบนเจ้าที่ให้คอยปกป้องดูแลต้นข้าวในนาไม่ให้ศัตรูข้าวมาทำลายต้นข้าว ถ้าเริ่มปักเดือนไหนก็ใช้จำนวนต้นกล้าเท่ากับเลขของเดือนนั้น และเชิญแม่โพสพมาคุ้มครองต้นข้าวเสร็จแล้วจึงวางสายสิญจน์รอบบริเวณต้นข้าว

“ประเพณีรวมข้าวหรือผูกข้าว”

ประเพณีรวมข้าวหรือผูกข้าว เป็นการทำขวัญข้าวเป็นประเพณีที่จัดทำเมื่อข้าวในนาเริ่มสุก เครื่องใช้ของทำขวัญ ประกอบด้วย กิ่งไม้หว้า ๑ กิ่ง หวานน้ำ ๑ ทาง หวานขม ๑ ทาง น้ำข้าว ๑ ตัน คล้า ๑ ตัน ใบฝักข้าว ๑ ตัน ชะพุดพระ ๑ ตัน มังเล ๑ ตัน ล้านว่านยายเภา แล้วรวบต้นข้าวประมาณ ๕ - ๗ กอมัดด้วยด้ายแดง ด้ายขาว ให้ติดกับหลัก แล้วนำเครื่องทำพิธีกรรมบนหลัก เช่น ข้าวต้มขาว ข้าวต้มแดง ข้าวเหนียว ข้าวปากหม้อ ข้าวเจ้า ไข่ไก่ ปลาสด ปลาหม้อ ปลากระดี ปลาสดาก ปลาโอ เทียน ๑ เล่ม ธูป ๓ ดอก หมาก ๑ คำ ดอกไม้ ๓ ดอก ใส่ในขามเบญจรงค์ เมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงเริ่มเก็บเกี่ยวในบางพื้นที่อาจมีความแตกต่างกันบ้าง เช่นเมื่อข้าวเริ่มสุกชาวนาจะนำไม้ต่างๆ ที่เป็นมงคล เช่น ไม้ขุมเห็ด ขมพู ไม้หว้า และไม้อื่นๆ ผูกรวมกับใบพรหมศด บักกลงในนาตรงที่ข้าวแตกกอออกทรงสวยงามที่สุด โดยรวบรวมต้นข้าว ๕ - ๗ กอ ผูกด้วยย่านลิเภา ด้ายขาว ด้ายแดง ผู้ทำพิธีจะกวักมือเรียกแม่โพสพไม่ให้ไปไหนเพื่อให้คุ้มครองข้าว เก็บไว้บูชา และทำพันธุ์ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการเกษตร. ๒๕๕๕. **ข้าวกับคนไทย**. กรุงเทพฯ. ๒๔๗ หน้า
- กรมการข้าว. ๒๕๕๔. **ข้าวแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ. ๕๒ หน้า
- สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๔๑. **ข้าวกับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ. ๙๐ หน้า

กลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว
โทรศัพท์ ๐-๒๕๖๑-๒๕๔๖
เอกสารเผยแพร่ สสช, ๒๕๕๘-๐๕-๐๗๖

พิธีข้าวไทย สายใยแห่งชาวนา

กลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว

“พิธีข้าวไทย สายใยแห่งชาวนา”

วิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนไทยมีความเกี่ยวข้องกับข้าวมาอย่างยาวนาน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าวและชาวนาสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต มีการรับช่วงต่อเนื่องกันจากบรรพบุรุษและถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง ถือเป็น การเชื่อมโยงเป็นความผูกพันระหว่างวิถีชีวิตของชาวนาในแต่ละท้องถิ่นและขยายไปสู่คนในสังคมไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันวัฒนธรรมประเพณีข้าวได้มีการสืบทอดและปฏิบัติในทุกภูมิภาคของประเทศ มีความแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม ซึ่งกลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รวบรวมวัฒนธรรมประเพณีข้าวที่ชาวนาในภาคต่างๆ ยังคงปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีข้าวให้ดำรงคู่สังคมไทยตลอดไป

“แม่โพสพ เทพธิดาแห่งข้าว”

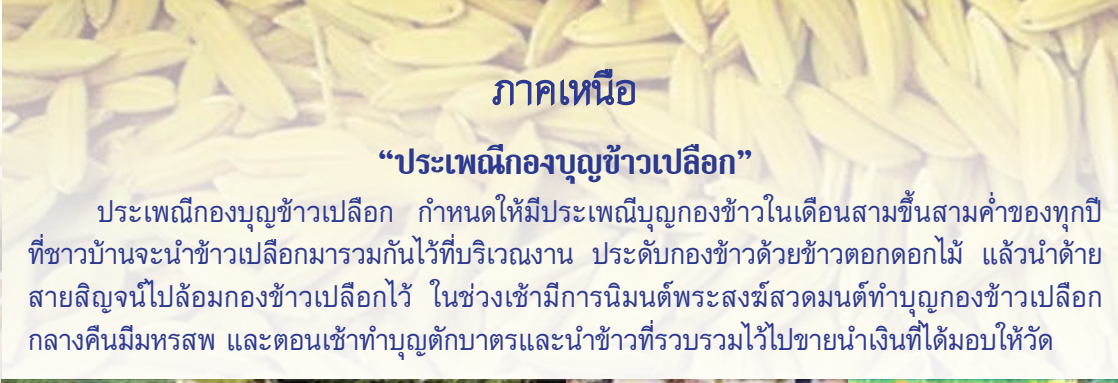
ชาวนาไทยเชื่อว่าในต้นข้าวมีเทพธิดา นามว่า แม่โพสพ ประจำอยู่ในต้นข้าว และเป็นผู้ดูแลต้นข้าวให้มีความอุดมสมบูรณ์เจริญเติบโตงอกงาม ออกรวงแข็งแรง ได้เมล็ดข้าวเป็นจำนวนมาก ชาวนาจึงทำพิธีบูชาแม่โพสพ

ในทุกๆระยะของการปลูกข้าวตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงหลังการเก็บเกี่ยวข้าว เพื่อให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นการแสดงความเคารพและกตัญญูต่อแม่โพสพที่คอยดูแลข้าวในนา แม่โพสพมีลักษณะเป็นหญิงสาวชั้นสามัญไฉ่ผวยาวประป่าแต่สวมกรอบหน้าและจอนหู นุ่งผ้าจีบห่มสไบ มีเครื่องประดับคอ แขน ข้อมือ ข้อเท้า นั้งพับเพียบ เท้าแขนซ้าย มือขวาถือรวงข้าวที่มีเมล็ดข้าวแน่นเต็มรวง

“คำบูชาแม่โพสพ”

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
อิติ สัพพะ ลากพุนมา นะชาลิตี
อิติ สัพพะ โภชนะพุนมา นะชาลิตี
ข้าวของพุนมา นะชาลิตี
เงินทองพุนมา นะชาลิตี

ภาคเหนือ

“ประเพณีกองบุญข้าวเปลือก”

ประเพณีกองบุญข้าวเปลือก กำหนดให้มีประเพณีบุญกองข้าวในเดือนสามขึ้นสามค่ำของทุกปีที่ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมารวมกันไว้ที่บริเวณงาน ประดับกองข้าวด้วยข้าวตอกดอกไม้ แล้วนำค้ายสายสิญจน์ไปล้อมกองข้าวเปลือกไว้ ในช่วงเช้ามีการนิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์ทำบุญกองข้าวเปลือกกลางคืนมีมหรสพ และตอนเช้าทำบุญตักบาตรและนำข้าวที่รวบรวมไว้ไปขายนำเงินที่ได้มอบให้วัด

“ประเพณีขอฝน”

ชาวนาภาคเหนือมีความเชื่อว่าเทวดาสามารถบันดาลให้ฝนตกได้ และเทวดาผู้มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในเรื่องนี้โดยตรงเป็นหน้าที่ของ “ป้าชุนนเทวบุตร” ส่วนเรื่องเมฆเป็นหน้าที่ของ “วลาหกเทวบุตร” นอกจากเทวบุตรทั้ง ๒ องค์นี้แล้ว ชาวล้านนา ยังนับถือเทวดาองค์อื่นอีก เช่น พญาอินทร์ ท้าวทั้ง ๔ แม่ธรณี พญาแถน และอุปคุต ในอดีตการประกอบ พิธีกรรมขอฝนจะร่วมกัน ทั้งฝ่ายพระสงฆ์ และฆราวาส ซึ่งพิธีกรรมขอฝนมีหลายรูปแบบแตกต่างกัน เช่น การแห่นางแมวขอฝน การแห่ปลาเพื่อขอฝน การแห่พระเจ้าฝนแสนห่า การจุดบั้งไฟ

“ประเพณีแห่กานาหรือแรกนา”

ประเพณีแห่กานาหรือแรกนา จัดทำในช่วง เดือนมิถุนายน - กรกฎาคม ถือเป็น การเริ่มต้นลงมือทำนา โดยมีวัตถุประสงค์ในการบูชาแม่โพสพ เพื่อความเป็นสิริมงคลและเสี่ยงทายในการทำนา ประกอบด้วยหลายพิธีกรรม ได้แก่ แห่กานาโดยรวม แห่ไถ แห่หว่าน แห่หลก แห่ปลุก และแห่เกี่ยว

“ประเพณีทำขวัญข้าวทำขวัญแม่โพสพ”

ประเพณีทำขวัญข้าวทำขวัญแม่โพสพจะจัดในช่วง เดือนตุลาคม - พฤศจิกายน ของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะนำบายศรีและชะลอมขนาดเล็กบรรจุเครื่องเช่น ไห้ว ใต้แก่ กลัยสุก มันต้ม เผือกต้ม ดอกไม้ ๓ ดอก เทียน ๒ เล่ม ข้าวสุกปากหม้อ ๑ ปั้น น้ำสะอาด ส้ม ชมม พร้อมทั้งแป้งหอม และน้ำอบ แล้วนำไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ วา บักในนาข้าว ผูกชะลอมที่บรรจุเครื่องเช่น หันไปทางทิศตะวันออก ส่วนฝ้านุ่งจะนำไปวางใกล้ๆ แปลงนา จากนั้นอัญเชิญแม่โพสพ เพื่อทำขวัญแล้วจึงลาแม่โพสพ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

“บุญบั้งไฟ”

ประเพณีดังกล่าวจัดขึ้นเพื่อขอฝนจากเทวดา และเป็นประเพณีที่มีแทบทุกจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดั้งนั้นถ้าชุมชนใดไม่ทำบุญบั้งไฟชาวบ้านจะรู้สึกไม่สบายใจ และเชื่อว่าปีนั้นฝนต้องแล้งไม่มีฝนทำนา ดังนั้นท้องถิ่นต่างๆในภาคอีสานมักถือเป็นคติชาวบ้านว่าต้องทำทุกปี ถ้าปีใดไม่สะดวกก็ทำบั้งไฟเล็กๆ แค่ ๒ - ๓ บั้งก็พอ ไม่เช่นนั้นจะไม่ได้ทำนา บุญบั้งไฟมักจัดขึ้นระหว่างเดือนหกถึงเดือนเจ็ด ประเพณีบุญบั้งไฟของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมาจากความเชื่อว่าเทพเจ้าหรือเทวดาจะดลบันดาลให้พืชผลตลอดจนข้าวปลาอาหารในนาของตนมีความอุดมสมบูรณ์ได้ เทพเจ้าดังกล่าว คือ พญาแถน ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่าพญาแถนเป็นเทพยดาที่มีหน้าที่ควบคุมฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล

“ประเพณีแห่กานา”

ส่วนมากนิยมทำในเดือนหก ภายหลังจากการทำบุญบั้งไฟ และบุญเลี้ยงบ้าน (ไหว้ศาลปู่ตา) ชาวอีสานเชื่อถือว่า ตาแฮก คือ ผู้ดูแลพืชไร่รักษาไร่นา ถือว่าเป็นผีไร้ผีนา ขอความคุ้มครองในการทำนาให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านหาวันดีที่จะทำพิธี ซึ่งจะเป็วันขึ้น ๑ ค่ำ หรือ แรม ๑ ค่ำ ก็ได้ ในปัจจุบันนิยมทำในวันพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

“ประเพณีข้าวประดับดิน”

ประเพณีข้าวประดับดิน เป็นประเพณีที่นิยมปฏิบัติในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ (ประมาณเดือนสิงหาคม) ถือเป็น การทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรต หรือญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ข้าวประดับดินจะประกอบด้วย ข้าว อาหารคาวหวาน หมากพลู และบุหรี ซึ่งห่อหรือใส่กระทงไปวางไว้ตามพื้น หรือแขวนไว้ตามต้นไม้ในบริเวณวัด

“ประเพณีทำบุญข้าวสาก”

ประเพณีทำบุญข้าวสาก เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติมิตรที่ล่วงลับ และอุทิศส่วนกุศลให้กับเปรต โดยเป็นการทำบุญต่อเนื่องจากพิธีบุญข้าวประดับดินในเดือนเก้า เพราะถือว่าเป็น การส่งผู้ล่วงลับไปแล้ว และเปรตที่ออกมาท่องเที่ยวให้กลับสู่แดนของตนเองในเดือนสิบ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานกับน้ำอ้อยเป็นข้าวสาก หรือกระยาสาท บันเป็นก้อนขาดเท่าหัวแม่มือ จำนวน ๓ ก้อน วางตามโคนต้นไม้ในบริเวณวัดและรอบๆ บ้าน แล้วรดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศล ให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว พอวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านจึงนำข้าวสากพร้อมอาหารคาวหวาน ไปทำบุญตักบาตร ที่วัดแล้วนำเอาข้าวสากที่พระสวดเสร็จแล้วกลับไปบ้านไปวางไว้ตามทุ่งนา และรอบๆ บ้านเพื่อให้ผีบ้านผีเรือน เจ้าที่เจ้าทางหรือผีไร่ญาติได้มารับส่วนบุญ

ขาม้า , ม้าหาบข้าว

การใช้ประโยชน์ ใช้สำหรับวางรองรับคั้นหลาวหรือไม้หาบกล้า เป็นการรอกเอาฟ่อนข้าว มาแขวนไว้ที่คั้นหลาวหรือไม้หาบกล้า สำหรับเตรียมการหาบ โดยชาวนาจะเสียบฟ่อนข้าวใส่ไม้ คั้นหลาวให้เต็ม หรือพอดีกับกำลังแรงของผู้ที่จะหาบ และใช้มือยกคั้นหลาวออกจากขาม้าใส่ป่า หาบฟ่อนข้าวไปกองรวมที่ลานนวดข้าว

คั้นหาบ , ขอหาบ

การใช้ประโยชน์ ใช้ในการส่งฟางเวลานวดข้าว โดยการนวดใช้ควายหลายๆตัว เดินวนไปตามฟ่อนข้าวพอจะคาดคะเนว่าเมล็ดข้าวเปลือกร่วงหล่นจากรวงมากแล้ว ก็จะใช้ขอฉวยส่วน เป็นขอส่งฟางกลับขึ้นมา เพื่อให้เมล็ดข้าวเปลือกหล่นมากองที่ลาน หากควายเดินเหยียบจนเมล็ด ออกจากรวงหมดแล้ว ก็ใช้ขอสายส่งฟางออกให้หมด จะเหลือข้าวเปลือกกองในลานเท่านั้น

พลั่วสาดข้าว

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือสำหรับตักข้าวเปลือกสาดขวางทางลมเพื่อแยกเมล็ดข้าว ออกจากเศษฟางข้าว ข้าวลียบ ในขบวนการทำความสะอาดเมล็ดข้าว พลั่วสาดจะทำจากไม้เนื้ออ่อน เพื่อให้มีน้ำหนักเบา เช่น ไม้โมก ไม้มะกอก และไม้สัก เป็นต้น รูปร่างเหมือนพายแต่ตัวแผ่นพาย จะขุดให้เป็นร่องลึกเหมือนพลั่วขุดดิน ความกว้างของพลั่วประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓๕ เซนติเมตร ด้ามยาวประมาณ ๑.๒๐ เมตร

เครื่องสีข้าว

การใช้ประโยชน์ ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง แทนการช้อม ด้วยมือคน หรือการตำด้วยครกกระเดื่อง มีวิธีคล้ายการโม่แป้ง

เครื่องสีผัดข้าว

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ทำความสะอาดเมล็ดข้าวเพื่อแยกเอาข้าวที่มีเนื้อแป้ง ออกจากข้าวลียบ เศษฟาง กระจังข้าว มีใบพัดหมุนเป่าลมจำนวน ๔ ใบ ด้านหลังมีถังบรรจุข้าว ที่ยังไม่ได้ทำความสะอาดเมื่อหมุนใบพัดปล่อยข้าวลงมาข้าวที่สะอาดมีเมล็ดแป้งจะไหลลงมา ข้างล่างด้านหน้า ส่วนข้าวลียบ เศษฟาง กระจังข้าว จะโดนลมเป่าออกไปด้านหลัง การหมุนใบพัด จะใช้แรงงานคน หรือเครื่องยนต์เล็ก

กระด้ง

การใช้ประโยชน์ เป็นภาชนะใช้สำหรับผัดข้าว เพื่อแยกเอาเศษฟงฝุ่น แกลบ ออกจาก เมล็ดข้าว หรือเมล็ดพันธุ์ชนิดอื่นที่มีเปลือก ซึ่งเป็นการคัดแยกกระหว่างข้าว หรือเมล็ด และเปลือก ออกจากกัน โดยชาวนาจะนำข้าวที่ตำแล้ว วางใส่ไว้ในกระด้งแล้วทำการผัดโดยใช้มือทั้งสองข้าง จับขอบกระด้ง แล้วทำการผัดข้าว

พัดวี

การใช้ประโยชน์ สำหรับใช้พัดโบกเพื่อให้ข้าวเปลือกลียบไม่มีเมล็ด น้ำหนักเบา เศษฟง เศษฟางต่างๆ ให้แยกออกจากเมล็ดข้าวเปลือกที่ดี การใช้พัดวีเมื่อมีการนวดข้าวแล้วใช้กระโห้ ชักลากเมล็ดข้าวเปลือกให้มากองรวมกัน แล้วใช้พลั่วตักเมล็ดข้าวเปลือก สาดขึ้นไปในอากาศ หลังจากนั้นก็ใช้พัดวีที่ถืออยู่นั้นโบกไปมาให้เกิดลม เมล็ดข้าวเปลือก หรือเศษฟงเศษฟางต่างๆ จะลอยไปตามแรงลม เมล็ดข้าวที่ดีจะมีน้ำหนัก และร่วงตกลงมากองที่ลาน

กระบุง

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับตักดวงหรือโกยข้าว เมล็ดพืช และใส่สิ่งของอื่นๆ ทั้งนี้การใช้ขึ้นอยู่กับขนาดของกระบุงด้วย ซึ่งหากเป็นกระบุงขนาดใหญ่ จะใช้สำหรับในการ หาบข้าว ถ้าเป็นขนาดกลางจะใช้ในการดวงหรือโกย แต่ถ้าเป็นขนาดเล็กจะนิยมนำมาใส่ของ เบ็ดเตล็ด

ทะนาน

การใช้ประโยชน์ เป็นภาชนะตวงบอกรปริมาณความจุของเมล็ดข้าวแบบโบราณ อาจทำด้วย กะลามะพร้าว ชักด้านตากะลา หรืออาจจะทำด้วยทองเหลือง มีขนาดบรรจุ ๑ ลิตร

เกวียน

การใช้ประโยชน์ เป็นยานพาหนะใช้ขนส่งทั้งก่อนและหลังเก็บเกี่ยว โดยใช้ควายหรือวัวลาก การบังคับวัวหรือควายเทียมเกวียน จะใช้วิธีเจาะจุกร้อยสายสะพายโยงไปที่ผู้ขับบนเกวียน ถือสำหรับบังคับ ให้วัวหรือควายเดินหรือเลี้ยว

เอกสารอ้างอิง

กรมการข้าว. ๒๕๕๖. เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา. กรุงเทพฯ. ๔๔ หน้า
กรมวิชาการเกษตร. ๒๕๔๕. ข้าวกับคนไทย. กรุงเทพฯ. ๒๔๗ หน้า

กลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว

โทรศัพท์ ๐-๒๕๖๑-๒๕๔๖

เอกสารเผยแพร่ สสช. ๒๕๕๗-๐๕-๐๗๖

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา สืบทอดภูมิปัญญาชาวนาไทย

กลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว

“เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา สืบทอดภูมิปัญญาชาวนาไทย”

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ถือเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยนำมาใช้เป็นอุปกรณ์และเครื่องทุ่นแรงในการทำนาช่วงต่างๆ ตั้งแต่การเตรียมดินจนถึงการเก็บเกี่ยวข้าว เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนมากจะมีลักษณะคล้ายกันแทบทุกภาค โดยอาจแตกต่างกันตามวัสดุที่นำมาทำในแต่ละท้องถิ่น การตกแต่งลวดลาย หรือลักษณะเฉพาะที่นิยมใช้ในแต่ละภูมิภาค รวมทั้งการมีชื่อที่แตกต่างกัน ซึ่งในปัจจุบันชาวนาได้มีวิธีการทำนาเปลี่ยนไป อีกทั้งมีเครื่องมือสมัยใหม่มาทดแทนซึ่งอาจทำให้เครื่องมือบางชนิดได้เลิกใช้ไป หรืออาจมีการใช้สำหรับทำนาในบางพื้นที่เท่านั้น

การเตรียมดิน

จอบ

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการขุดดิน พรวนดิน หรือดายหญ้าได้ ซึ่งหากจอบมีความคมมากก็สามารถใช้งานได้สะดวกและเร็วขึ้นการใช้งาก็สามารถใช้จอบขุด พรวนดิน หรือ ดายหญ้าตามที่เราต้องการ

ขุบ

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการย่อยดิน และบดทับวัชพืชให้จมในดิน ซึ่งเป็นการเตรียมดินก่อนปลูกข้าวของชาวนา โดยมากมักใช้ขุบในแปลงนาที่ต่างใหม่ๆ ที่มีตอไม้และหญ้าขึ้นอยู่มาก โดยชาวนาจะใช้วัวหรือควายในการลากขุบ ซึ่งเพื่องจะทำหน้าที่ย่อยดินในเวลาขุบหมุน โดยขุบจะหมุนตีดินไปเรื่อยๆ จนกว่าดินเหลวได้ที่ เหมาะสำหรับเพาะปลูกข้าวได้

คราด

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือสำหรับคราดผิวดินในนาที่ผ่านการไถแล้ว เพื่อกำจัดหญ้าวัชพืชต่างๆ ออกจากดิน และย่อยดิน ปรับดินให้เรียบสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นขั้นตอนในการเตรียมดินก่อนหว่าน หรือปักดำข้าว โดยใช้วัวหรือควายลากคราดไปในพื้นที่ๆ ต้องการแล้วใช้แรงกดคราดลงไปในดิน ลูกคราดก็ทำหน้าที่ครูดดินและวัชพืชต่างๆ ถ้าต้องการให้คราดครูดดินลึกก็ใช้มือกด หรือเท้าเหยียบที่แม่คราดแล้วกดลงตามที่ต้องการได้

คันไถ/ไถ

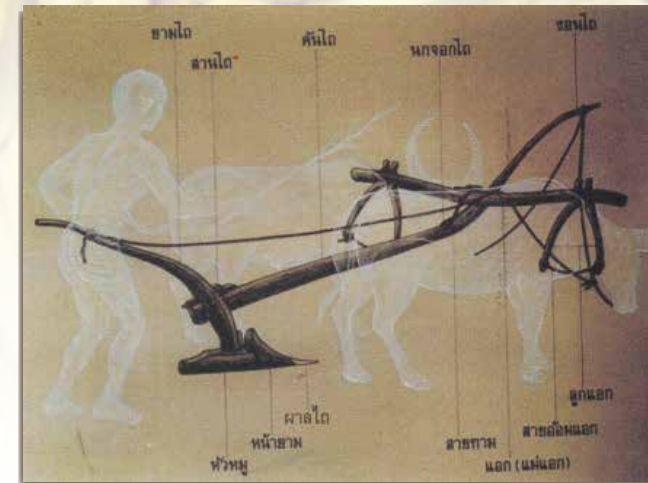
คันไถ ทำจากไม้เนื้อแข็ง เป็นส่วนที่เป็นมือจับของไถใช้บังคับไถ มีลักษณะโค้งงอ รูปร่างและขนาดพอเหมาะแก่การจับถือและบังคับ มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ตามความนิยมของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น

หางยาม เป็นส่วนที่เสียบลงบนหัวหมู ลักษณะโค้งงอ ใช้ประโยชน์ในการบังคับไถให้ทรงตัว หรือเคลื่อนไปในทิศทางที่ต้องการ

หัวหมู เป็นส่วนฐานของไถ ตอนหน้ารูปร่างคล้ายหัวหมู ช่องกลางเจาะรูสำหรับเสียบคันไถ โดยใช้ลิ่มไม้ตอกยึดไว้ ใช้ในการแทงดินให้เป็นร่อง พลิกดินขึ้นมาเป็นซี้ไถ

แอก เป็นไม้ที่วางบนคอวัวหรือควาย มีขนาดโตราวท่อนแขน เจาะรูกึ่งกลางเพื่อร้อยเชือก ปลายทั้งสองข้างควั่นรอยลึกสำหรับผูกเชือกให้ควายหรือวัวดึงไถไปข้างหน้า

การใช้ประโยชน์ ใช้สำหรับไถพรวนดิน พลิกหน้าดินเพื่อเป็นการตากดิน และทำลายวัชพืชต่างๆ ซึ่งเป็นการเตรียมดินของชาวนาก่อนที่จะหว่านกล้าหรือดำนา โดยการไถจะใช้วัวหรือควาย เป็นตัวลากไถไปตามที่ๆ ต้องการ

การปลูก

ระหัด

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิดน้ำหรือโพงน้ำเข้าแปลงนา หรือวิดน้ำในนาหึ่งวด เพื่อไม่ให้ต้นข้าวหรือกล้าจมน้ำตาย การใช้ขงโพงให้ใช้มือหนึ่งจับด้ามเหนือตัว มืออีกข้างหนึ่งจับด้ามขงโพงด้านปลาย แล้วใช้ปากขงโพงตักลงไปใต้น้ำ วิดส่งน้ำไปตามทิศทางที่ต้องการ

ขงโพง

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิดน้ำหรือโพงน้ำเข้าแปลงนา หรือวิดน้ำในนาหึ่งวด เพื่อไม่ให้ต้นข้าวหรือกล้าจมน้ำตาย การใช้ขงโพงให้ใช้มือหนึ่งจับด้ามเหนือตัว มืออีกข้างหนึ่งจับด้ามขงโพงด้านปลาย แล้วใช้ปากขงโพงตักลงไปใต้น้ำ วิดส่งน้ำไปตามทิศทางที่ต้องการ

เก็บเกี่ยวและนวดข้าว

แกระ , แกะ

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเกี่ยวข้าว เหมาะสำหรับชาวพันธุ์ที่คอรวงยาว การใช้แกระเกี่ยวข้าวทำให้สามารถเลือกเกี่ยวเฉพาะต้น หรือเฉพาะรวงข้าวได้

เคียว

การใช้ประโยชน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับเก็บเกี่ยว โดยชาวนาจะใช้เคียวเกี่ยวไปตามฐานของต้นข้าว แล้วทำการกระตุกคมเคียวบาดจนขาด ส่วนมืออีกข้างใช้กำรวงข้าวที่ต้องการเกี่ยว โดยนำข้าวที่ตัดแล้วรวมไว้เป็นกอง

ไม้หนีบข้าว

การใช้ประโยชน์ ใช้สำหรับการนวดข้าว วิธีการใช้ให้จับที่ไม้หนีบข้าวด้วยมือข้างละท่อน แล้วใช้เชือกที่ปลายไม้รัดพอนข้าวให้อยู่ระหว่างเชือก ให้ปลายไม้ชิดกัน จนเชือกรัดพอนข้าวแน่น จากนั้นยกพอนข้าวฟาด ขึ้น - ลง บนแผ่นไม้รองตีข้าว หรือนบนกองข้าว

ครุ

การใช้ประโยชน์ เป็นภาชนะใช้รองรับข้าวเปลือกจากการนวดข้าว ชาวนาจะใช้ไม้หนีบข้าวซึ่งทำจากไม้ไผ่สองท่อนยาวประมาณ ๑ ศอก หนีบรวงข้าวที่มัดไว้เป็นกำเล็กๆ แล้วใช้ฟาดข้าวลงบนครุ ซึ่งจะใช้คนตี ๒ - ๓ คน การตีครุจะได้ข้าวไม่ตกหล่น เหมือนกับการนวดข้าวด้วยวิธีอื่น หลังจากใช้งานเสร็จแล้วการเก็บครุจะวางหรือแขวนครุให้ปากครุคว่ำลงเพื่อรักษารูปทรงของครุไว้

มีารองนวด

การใช้ประโยชน์ ใช้สำหรับรองรับพอนข้าวในขณะที่ตีหรือฟาดข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดร่วงลงบนพื้นลาน หลังจากทำการตีไปสักกระยะหนึ่ง จนเมล็ดข้าวร่วงหล่นเป็นกองสูง ชาวนาจะตีหรือฟาดข้าวลงบนกองข้าวโดยตรง ไม่ต้องใช้มีารองนวดข้าว

